

Uluslararası Engelliler Günü, Engellilik ve Erişilebilirlik

International Day of People with Disabilities, Disability and Accessibility

Osman TUTAL¹

Gönderilme Tarihi: 08.12.2021 - Kabul Tarihi: 09.12.2021

Özet

Engellilerin topluma dahil edilmesi, insan haklarını, sürdürülebilir kalkınmayı, dünya barış ve güvenliğini korumak için temel bir koşuldur. 3 Aralık Dünya Engelliler günü, engelli haklarına erişim, bağımsız, eşit ve adil bir yaşama katılım konusunda farkındalığı arttırmayı amaçlamaktadır. 1998 yılından bu yana her yıl farklı temalarla ele alınan gün ile ilgili mesajlar, son iki yıldır dünyamızı etki altına alan salgın üzerinden verilmektedir. Engellilik pandemi sırasında olsun ya da olmasın yaşam alanlarının sınırlandığı, gündelik yaşamın kısıtlandığı bir durumdur. Makalede, erişilebilirlik hakkında bahisle yaşamın tüm katmanlarına bağımsız olarak katılabilme koşulları tartışılmaktadır. Kent ve kamusal alan erişilebilirliğinin salt mevzuat üzerinden değerlendirilemeyeceği, mimarların toplumdaki kullanıcı çeşitliliğini dikkate alması gerektiğine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası Engelliler Günü, Engellilik, Erişilebilirlik.*

Abstract

Inclusion of people with disabilities in society is a fundamental condition for protecting human rights, sustainable development, world peace and security. The purpose of December 3rd, International Day of Persons with Disabilities, is to raise awareness about the rights of persons with disabilities and the necessity of their participation in an independent, equal and fair life. Messages about the day, which have been handled with different themes every year since 1998, are given over the epidemic that has affected our world for the last two years. Disability is a situation in which living spaces are limited and daily life is restricted, whether during the pandemic or not. The article discusses the conditions for being able to participate independently in all layers of life, with reference to the right of accessibility. It is pointed out that the accessibility of the city and public space cannot be evaluated solely on the basis of legislation, and that architects should take into account the diversity of users in the society.

Keywords: *International Day of Persons with Disabilities, Disability, Accessibility.*

Atıf: Tatal, O. (2021). Uluslararası Engelliler Günü, Engellilik ve Erişilebilirlik. *Modular Journal*, 4(2), 92-97.

¹ Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, otatal@eskisehir.edu.tr | ORCID: 0000-0003-1454-5514

03 Aralık Uluslararası Engelliler Günü, engelli ya da bir şekilde engellenen bireylerin öncelikle varlığına dikkat çekmek, onların onur ve refahı için verilebilecek desteği harekete geçirmek ve yaşama güvenli bir şekilde tam, eşit ve adil bir şekilde katılımlarının teşvik edildiği bir mücadele günüdür. Böyle bir günde haklara erişim, bağımsız, eşit ve adil bir yaşama katılım için verilen mücadelelerin karşılığı olan başarı hikayeleri duymak, zaferler, yaşama tam ve etkin bir şekilde katılımın yolunu gösteren örnek uygulamaları izlemenin yanı sıra yetersiz politikaları, yanlış uygulamaları, süregelen olumsuzlukları, başarısızlıkları görmek, göstermek, eleştirmek, ders(ler) çıkarmak, mesajlar almak/vermek de olası. Dolayısıyla bu özel güne yönelik yapılan etkinlikler, engellilerin verdiği ve onlar için verilen mücadelelerle birlikte sağlık, sosyal, ekonomik, kültürel ve eğitim gibi gündelik yaşamın her alanına entegrasyondan elde edilecek kazanımlar konusunda farkındalığı artırmayı amaçlamaktadır. Bunun gerekli olup olmadığı insanlığımızı sorgulattırken dünya genelinde farkındalık yaklaşımı 1998 yılından bu yana BM tarafından her yıla özgü farklı bir tema üzerinden ele alınmaktadır. Eşitlik, kapsayıcılık, bağımsız yaşam, erişilebilirlik ve sürdürülebilirlik gibi konuları gündemde tutan temalar son iki yılda farkındalık mesajlarını COVID-19 pandemisi üzerinden vermektedir.

COVID-19 pandemisi sırasında sağlıktan eğitime, seyahatten tüketime gündelik yaşamı çok geniş bir ölçekte etkileyen, gereksinimlerin önceliğini ve karşılama şeklini değiştiren kararlar ya da uygulamalar, gündelik yaşama getirilen sınırlamalar ve uygulanan katı kurallar şüphesiz bu temalar için belirleyici olmuştur. Sınırlandırılan ve dijital platformlara taşınan gündelik yaşam faaliyetleri bazı engelliler açısından avantajlar sağlasa da engellilerin pandemi sürecinden en fazla etkilenen gruplardan biri olduğu söylenebilir. Pandemi nedeniyle karşılaşılan eşitsizlikler, hak ihlalleri ve ayrımcılıklar 2020 yılı 3 Aralık Uluslararası Engelliler Günü temasının “*Daha iyisini yeniden yapmak: Engellileri kapsayan, erişilebilir ve sürdürülebilir bir COVID-19 Dünyasına Doğru*” (URL-1) olarak belirlenmesinde etkili olmuştur. Kapsayıcı bir kültürü teşvik etmenin ve toplumun her alanında, özellikle de COVID-19 salgını sırasında engelli kişilerin acil ihtiyaçlarına cevap vermenin önemini vurgulayan Dünya Sağlık Örgütü de bu temayı öncelikli bir şekilde desteklemiştir. Devam eden pandemi sürecinde 2021 yılının teması ise BM tarafından “*COVID-19 sonrası kapsayıcı, erişilebilir ve sürdürülebilir bir dünyada engellilerin liderliği ve katılımı*” (URL-2) olarak açıklanmıştır. Uluslararası Engelliler Günü (IDPWD-International Day of People with Disabilities) isimli oluşum da 3 Aralık gününün ayrımcılığın, marjinalleşmenin, dışlanmanın ve ayrımcılığın tanımlanmasında ve ele alınmasında hayati bir role sahip herkese ait olduğuna dikkat çekmiş ve engellilerin COVID-19 pandemisinden en çok etkilenen topluluklar arasında olduğunu duyurmuştur. IDPWD’ye göre bunun nedenleri birçok insan için marjinalleşme, ayrımcılık, kırılganlık, özel gereksinimli bireyler için acil duruma hazırlık eksikliği, rutin sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerine erişimin azalması vb. şeklinde sıralanmıştır. Bu yüzden de IDPWD’ye göre Uluslararası Engelliler Günü 2021 teması “COVID sonrası dönemde haklar için mücadeleye” (URL-3) odaklanmıştır.

Başta sağlık, istihdam ve eğitim olmak üzere birçok alanda ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve çevresel engeller, ayrımcı tutumlar, erişilemez altyapı ve ortamlar engellileri pandemi sırasında en savunmasız insanlar arasına dahil etmiştir. Pandemi sürecinde insanlar ve kurumlar teknolojik alt yapı, dijital okuryazarlık ve dijital platformları sunma ve

kullanabilme yeteneklerini test ederken pandemi de insanları evde kalmaya zorlamış, ağ iletişimi/etkileşimini ön plana çıkarmıştır. Sorunun çok boyutluluğu E Accessibility temasının işlendiği BM'nin 2006 yılındaki temasının bile önüne geçmiştir.

Engellilik, pandemi döneminde olsun ya da olmasın, düzeyi farklılaşsa da yaşam alanının sınırlandığı ve gündelik yaşamın kısıtlandığı bir durumdur. Engellilikle ortaya çıkan kısıtlılıklar, pandemi döneminde hemen herkesin deneyimlediği gibi, yaşamı boyunca ya da yaşamının bir döneminde engellinin günlük aktivitelerini, hareket alanlarını ve sosyal ilişkilerini olduğu kadar etkileşimde oldukları çevrenin boyutunu da çeşitli düzeylerde sınırlandırmaktadır. Halbuki yaşadığımız çevrede, sürdürülebilir bir toplum için anahtar gereksinimlerden biri herkesin gündelik yaşama bağımsız bir şekilde, ayrımcılığa uğramadan herkesle birlikte, güvenli ve aktif olarak katılabilmesidir. Bunu etkileşimde oldukları yapısal, sosyal ya da dijital çevre erişilebilir olduğu sürece yapabilmekte, gündelik yaşam alan ve sınırlarını ancak erişilebilirlikle genişletebilmektedirler. Bu durum toplumsal açıdan bir kentli hakkıdır ve yalnızca insan olmanın yeterli olduğu bir dünyada yaşam hakkının bir uzantısı olarak görülmektedir (Tural, 2019:78; Öner ve Osmanogulları, 2017:78; Akkoyunlu ve Ertan, 2013:56).

Bu yüzden erişilebilirlik hem temel bir hak hem de diğer hakları kullanabilmenin temel bir aracı olarak yaşamın tüm katmanlarına bağımsız olarak katılabilmenin temel koşuludur (Tural, 2015). Şüphesiz bunun zeminini Harvey'in tanımladığı gibi "insanın içinde yaşadığı dünyayı taleplerine daha uygun hale getirebilmede en başarılı girişimi olan kent" oluşturmaktadır. Harvey'e göre kent, insanın yaşayabilmek amacıyla yarattığı dünya ise, bu zamana kadar orada yaşamaya mahkûm olduğu dünyadır da (Harvey, 2008). İşte bu yüzden kentte özgür olmak da mahkûm olmak da insanın elindedir. Eğer yaşanılan kent bireyi kentli olarak görmüyorsa hem insanı hem de insanın sahip olduğu hakları dikkate almıyor demektir. Bu yüzden süregelen yaygın planlama ve tasarım anlayışının kapsayıcı olmak yerine ortalama kullanıcı grubun gereksinimlerine göre şekillendiğini söylemek abartı olmaz. Teoride daha sınırlı kalsa da uygulamada yansımaları geniş ölçekte izlenebilir. Bunu ölçmek için, empati yapmaya gerek duyulmaz. Mevzuat üzerinden yapılan sorgulamalar da mevcut durumu değiştirmeyecektir. Kesin olan, ortalama kullanıcı gruba yönelik tasarım anlayışının diğer kullanıcıları tasarım yoluyla dışladığı ve engellediğidir.

Tasarım yoluyla potansiyel kullanıcıları dışlama ya da onlara engeller koyma, "uygulama pratiği olmayan bir ülkede tasarım yapma" gerekçesiyle ya da mevzuatın buna izin vermesi, denetim ve yaptırım eksik olmasıyla açıklanamaz. Açıklanırsa da etik olmaz. Tasarımcının kullanıcı gereksinimlerini hatta kullanıcının kendisini tam olarak anla(ya)mamış olması veya tasarımda biçimsel, teknolojik ve estetik vb. özelliklere odaklanarak işlevselliği, kapsayıcılığı, erişilebilirliği ve kullanılabilirliği ikinci plana ötelemesi gibi nedenlerle de açıklanamaz (Ergenoğlu, 2013; Tural, 2018:66). Mevcut durum dikkate alındığında mevzuatın yetersizliği de kapsayıcı tasarım için bir gerekçe olamaz. Kaldı ki mevzuatta yaşam alanlarında erişilebilirliğin sağlanması için uyulması zorunlu standart(lar) yıllardan beri güncellenerek tasarıma ve tasarımcıya rehberlik etmektedir. Hatta uyulması zorunlu ilgili standart(lar) olarak tanımlanmaktadır. Bu yüzden, sıralanan nedenlerin hiçbiri tasarımın, sunulan hizmetin, bilginin ve iletişimin ortalama kullanıcı gruba göre hazırlanmasını haklı çıkarmaz. Tasarım ya da planlama

yoluyla engellenenlerin diğerleri gibi yalnızca bir insan, bir hak öznesi olarak görülmesi yeterlidir. Dolayısıyla herkes için benzer ya da eşdeğer yaşam koşullarının sağlanması arzu edilir. (Öner ve Osmanoğulları, 2017: 78; Akkoyunlu ve Ertan, 2013: 56)

İnsan hayatında tam bir yeterlilik hali geçici bir durumdur ve belirli bir zaman diliminde gerçekleşmektedir. Hayatın herhangi bir döneminde karşılaşılabilecek geçici ya da sürekli kısıtlılık hali, kimi zaman yardımcı araç-gereçler ya da pandemi döneminde yaşandığı gibi yardımcı teknolojilerle, kimi zaman mekânın herkes için erişilebilirliği ve kullanılabilirliği sağlanarak ya da her ikisinin birlikte bulunmasına karşın bir refakatçinin de sürece dahil olmasıyla aşılabilmektedir. Her türlü yardımcı teknoloji, araç ve gereç ile refakatçi desteğine karşın insanın hareketi ortama ilişkilenebilir ve ortamın erişilebilirliğini zorunlu hale getirmektedir. Tersini düşünmek olasıdır ve insanlığın yabancı olduğu bir durum da değildir. Bu yüzden gündelik yaşamın herkes için erişilebilir olmasını sağlamak, yalnızca ortopedik engellilere odaklanan rampa, asansör ve tuvalete indirgenen düzenlemelerden daha fazlasını yapmak yaşam kalitesinin geniş bir kullanıcı kesim için artırılmasını mümkün kılacaktır.

Tasarımda kullanıcı çeşitliliğini dikkate alması beklenen mimarların tıp fakültesi mezunlarının Hipokrat Yemininde vurguladığı gibi statü, hak ve yetkileri kötüye kullanmama, hayatını insanlığa adanma, insanların memnuniyetini sağlama, insana saygı gösterme ve ayırmacılık yapmamayı vurgulayan yeminleri yoktur. Buna karşın onlar sosyal ve mesleki sorumluluklar taşıyan ve bunu topluma aktaran tasarımlar üretmekle yükümlüdürler. Bu yükümlülüğü yerine getirirken yapılaşmış çevre ve kullanıcı, yapılan tasarımların ortak paydasıdır ve tasarımın her aşamasında kullanıcının varlığına dikkat çekilmektedir (Miyake, 2001). Böylece, yapılaşmış çevrenin kullanıcılara uygunluğu kadar tek bir kullanıcının dahi dışlanması engellenmektedir (Hanson, 2004). Bu yüzden, erişilebilir tasarım alanında üretilen bütün çalışmalar ilk algılamada engelli bireylerin sorunlarına bir çözüm arayışı gibi gözükmeyle birlikte düşünsel temelde bunun ötesine geçen bir anlayışı barındırır. Kullanıcı boyutunu geniş çapta değerlendirir ve kullanım problemlerine bütüncüsel bir tutumla çözüm arar (İncedayı, 2009). Bütün olumlamalara rağmen, yaşam çevremizde insanları dışlayan ya da engelleyen tasarım(cı)lar ile karşılaşmak sürpriz değildir. Hatta durum o kadar kanıksanmıştır ki yaygın erişilemez tasarımlar içinde erişilebilir tasarımların ödüllendirilmesi normal karşılanmaktadır. Mevzuat üzerinden denetimler ve değerlendirmeler sonucu değiştiriyor olsa ve yaptırımlarla karşılaşılrsa da bu durum eğitimden meslek etiğine denetimden kullanım sonrası değerlendirmelere kadar birçok konuyu tartışılır hale getirmektedir.

Tasarımsal açıdan 1991 yılında TS 9111 ile başlayıp 2020 yılında Erişilebilirlik Kılavuzuyla devam eden erişilebilirliği geliştirme çalışmaları aradan geçen otuz yıllık süreye 2005 yılında Engelliler Kanununu, 2006 yılında BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeyi, 2011 yılında Herkes için Tasarım Müfredatı Geliştirme Çalıştayı, 2012 yılında Hissedilebilir Yürüme Yüzeyi Standartları, 2013 yılında Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği ile 2020 Erişilebilirlik Yılı'nı dahil etmiştir. Erişilebilir Türkiye için 2005 yılında Engelliler Kanunu ile öngörülen sürenin üzerinden geçen yıllar farkındalığı artırmakla birlikte denetim ve yaptırımların yetersizliği yüzünden yapı stokuna sayısız erişilemez yapının eklenmesini önleyememiştir. Gören gözler için bir tekerlekli sandalye kullanarak, kulaklarımızı tıkayarak ya da gözümüzü kapatarak empati

yapmaya gerek yoktur. Tersine gözümüzü açıp önce ortalama kullanıcı grup dışında kalanların nasıl engellendiğini ve tasarlanan engellerin genellikle standartları sağlamayan, kimi zamanda trajikomik uyarlamalarla nasıl erişilebilir hale getirilmeye çalışıldığını görülmeye değerdir. Yaptırımlarla standart dışı çözümler, uyarlamalar ve parçacıl çözümlerle yalnızca rampa, asansör, tuvalet ve otoparktan birine, birkaçına ya da hepsine indirgenen uygulamalar gelinen süreçte bir rampa boyu yol alınmadığının göstergesidir. Pandemi öncesi dönemde 2018 yılına kadar erişilebilirliği denetlenen toplam üç bin yedi yüz otuz beş kamu binasının yalnızca %2'sine erişilebilirlik belgesi verilmesi bu görüşü haklı çıkarmaktadır (Tutal, 2018:84).

Bir milat olmasa da yasal düzenlemelerin yapıldığı 2005 yılından günümüze sonuç ürün üzerinden yapılan değerlendirmeler mesleki eğitimden mesleki uygulamalara kadar uzanan süreci erişilebilirlik açısından tartışmaya açmakta ve eğitimcileri, tasarımcıları, meslek kuruluşlarını, uygulayıcıları, denetleyicileri, politikacıları, sivil toplum kuruluşlarını, hukukçuları ve hatta kentlileri bu tartışmanın tarafları yapmaktadır. Sorunun olduğu gibi çözümün de çok boyutluluğu katılıma açık bir süreci tarafları açısından harekete geçmeye davet etmektedir. Aksi halde erişilebilirliği gündelik yaşama katılımın koşulu olarak görmeyen, erişilebilirliğe yönelik karar alma mekanizmalarına engellileri dahil etmeyen, ilgili mevzuat hükümlerine rağmen meslek etiğiyle bağdaşmayan, altına imza atılan uluslararası dokümanlara rağmen bir türlü hak olamayan, eşitlik ve adaletten uzak, hala ortalama kullanıcı gruba yönelik yapılan ve ayrımcılığa neden olan tasarımlar ile sunulan hizmetlerin gündelik yaşama katılımı, yaşam kalitesini, refahı ve mutluluğu artırması beklenemez.

Yazarın Katkı Oranı

Sıra	Adı soyadı	ORCID	Yaziya katkısı*
1	Osman TUTAL	0000-0003-1454-5514	1, 2, 3, 4, 5
*Katkı bölümüne ilgili açıklamanın karşılığına gelen rakam(lar) yazılmıştır.			
1. Çalışmanın tasarlanması 2. Verilerin toplanması 3. Verilerin analizi ve yorumu 4. Yazının yazılması 5. Kritik revizyon			

Kaynaklar

Akkoyunlu Ertan, K. ve Ertan, B. (2013). Kentli Hakları: Kent ve İnsan Hakları Bağlamında Kentsel Hizmetlere Erişim Hakkı”, Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 56

Ergeneoğlu, A., 2013, Mimarlıkta Kapsayıcılık: Herkes için Tasarım, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul

<http://www.ek.yildiz.edu.tr/images/images/yayinlar/ktp.pdf> (Erişim: 17.11.21)

Hanson, J., (2004), The Inclusive City: delivering a more accessible urban environment through inclusive design.

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.123.5077&rep=rep1&type=pdf> (Erişim: 17.11.21)

Harvey, D. (2008). The Right to the City, New Left Review 53.

İncedayı, D. (2009), Tasarıma Kapsayıcı Yaklaşım: Herkes için Tasarım, Mimarlık, Sayı:347.

Miyake, Y., J.C.E.A., J.I.A., (2001). Landscape Design, Chapter 48, Universal Design Handbook.

Öner, R. V. ve Osmanoğulları, F. (2017). Kentli Haklarına Karşı Şehir Hakkı: Farklılıklar, Benzerlikler ve Eğilimler, Emek Araştırma Dergisi (GEAD), Cilt 8, Sayı 11, s.75-98.

Tutal, O. (2015). Erişebilirlik, Erişebilirlik, Erişemedik, Mimarlık Dergisi, Sayı: 385.

Tutal, O. (2018). Herkes için Tasarım: Geçmişten Geleceğe, Tasarım, Sayı: 282.

Tutal, O. (2019). Daha Fazlası için Tasarım, Şehircilik ve Mutlu Şehir, 78-85.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/international-day-of-persons-with-disabilities-3-december/idpd2020.html> (Erişim: 07.11.21).

URL-2: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/international-day-of-persons-with-disabilities-3-december/2021-2.html> (Erişim: 07.11.21).

URL-3 <https://idpwd.org/> (Erişim: 07.11.21).